

งานวิจัยเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมชุมชน*

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา**, Ph.D.

บทบรรยายความว่าด้วย ๑) กรอบ
ความคิด ๒) วิธีวิจัย และ ๓) สำคัญ
ของงานวิจัยสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนว
ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชน

กรอบความคิด

กรอบความคิดของนักวิชาการสำนัก
เศรษฐศาสตร์การเมืองมีสาระสำคัญว่า ใน
การศึกษาสังคมและสร้างทฤษฎีสังคมศาสตร์
จะต้องคำนึงถึงลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

๑. โครงสร้างสังคมเศรษฐกิจ โดย
เฉพาะระบบเศรษฐกิจ รวมทั้งความสัมพันธ์
ระหว่างระบบเศรษฐกิจกับระบบการเมือง
และวัฒนธรรม

๒. วิวัฒนาการของระบบสังคม
เศรษฐกิจ คือศึกษาแบบเป็นประวัติศาสตร์
อธิบายกระบวนการความเป็นมาและระบบที่
พึงปรารถนาในอนาคต

๓. ไม่ละเลยที่จะพิจารณาความ
ขัดแย้งในระบบ สนใจเหนืออื่นความคิดและ
กระบวนการอันเป็นจุดเริ่มของการเปลี่ยนแปลง
สู่สภาพที่ดีขึ้น

กรอบความคิดของสำนักฯ มีลักษณะ
สำคัญ ๓ ข้อ ที่กล่าวมานี้ทุกข้อรวมกัน และ
สำหรับแนวคิดของสำนักสาขาเฉพาะ คือ
“ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชน” มี
ลักษณะสำคัญเพิ่มอีกหนึ่งข้อในกรอบความคิด
คือ

* ปรับปรุงจากบทบรรยายแก่นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง
และการบริหารจัดการ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา ตำบลแสนสุข อำเภอมือ
เมือง จังหวัดชลบุรี วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๖ สารบัญบรรยายนี้รวบรวมและคัดต่อมาจากบทความหลายบทความ
ในนิตยสารของคณะฯ เพื่อสรุปความให้ได้ครบถ้วนหัวข้อบรรยาย ผู้เขียนขอขอบคุณอาจารย์ ดร. ชัยชนก ประจักษ์ศิลป
ผู้ประสานงานของโครงการปริญญาโทที่เชิญผู้เขียนบรรยายทำให้ได้มีโอกาสรวบรวมคัดต่อประกอบบทบรรยายนี้

** ศาสตราจารย์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* ศาสตราจารย์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๔. ให้ความสำคัญแก่สถาบันชุมชน เห็นว่าชุมชนเป็นพื้นฐานของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทย

ผู้บรรยายเป็นสมาชิกคนหนึ่งของ สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมชุมชน มีกรอบความคิดซึ่งยึด ลักษณะ ๔ ข้อดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นกรอบความคิดที่สำคัญมาจากทฤษฎีมาร์กซิสม์ (Marxism) และทฤษฎีอนาธิปไตย (Anarchism) ประสานกับข้อเท็จจริงจากการค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย สมาชิกสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง อีกหลายท่านยึดถือลักษณะ ๓ ข้อแรก แต่อาจไม่เน้นข้อที่ ๔ มากเท่ากับสาขา “ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชน”

วิธีวิจัย

วิธีวิจัยที่เป็นเอกลักษณ์ของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชน มี ๒ ประการ คือ ๑) ใช้วิธีประวัติศาสตร์เปรียบเทียบ (comparative history) และ ๒) ทำงานในสนาม (field work) โดยเฉพาะใช้วิธีการสัมภาษณ์ (oral history)

ประวัติศาสตร์ : ในเมื่อความเป็นจริงของสังคมและวัฒนธรรมมนุษย์ คือการเปลี่ยนแปลง การศึกษาที่จะเข้าถึงความเป็นจริงได้ก็จะต้องเป็นวิชาที่เน้นการศึกษาที่กระบวนการที่มีการเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งก็คือวิชาประวัติศาสตร์ หรือศึกษาแบบประวัติศาสตร์ ที่เรียกว่า historical approach นี่คือนิยามที่สำคัญที่สุดที่วิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ หรือ

human sciences ต่างจากวิชาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ หรือ natural sciences คือ human sciences เป็น historical sciences จะเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ได้แม่นยำตรงที่สุดจะต้องใช้วิธีการศึกษาแบบประวัติศาสตร์

ดังนั้น เมื่อเราอยากเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมไทย เราก็จะต้องศึกษาประวัติศาสตร์ไทย หรือสถาบันต่าง ๆ ของไทย เช่น เศรษฐกิจการเมือง การปกครอง ครอบครัว วัฒนธรรม ความเชื่อ ฯลฯ ด้วยวิธีแบบประวัติศาสตร์ เราจะประกอบระบบแห่งคำอธิบาย หรือองค์ความรู้ หรือทฤษฎีอันเป็นองค์รวมหรือด้านต่าง ๆ ของสังคมและวัฒนธรรมไทยที่แม่นยำขึ้นไปได้ ก็แต่โดยการหาให้พบรูปแบบ (pattern) ของปรากฏการณ์ที่เผยตัวคลี่คลายมาในประวัติศาสตร์ของเราเอง การใช้ความรู้และทฤษฎีของวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่มาจากต่างประเทศมาจับข้อมูลปัจจุบันของไทยทันที อย่างที่นักสังคมศาสตร์จำนวนหนึ่งทำ คิดว่ามีปัญหา นักวิชาการเหล่านั้นเชื่อมากเกินไปว่าทฤษฎีสังคมตะวันตกใช้ได้เป็นความจริง ณ ทุกที่ทุกเวลา เป็นแบบเดียวเหมือนกับหลักของวิชาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ผู้บรรยายเห็นต่างจากนักสังคมศาสตร์เหล่านั้น ผู้บรรยายคิดว่าก่อนที่จะเราจะประยุกต์ทฤษฎีตะวันตก เราควรทราบประวัติศาสตร์ตะวันตก ในช่วงที่ทฤษฎีกำเนิดขึ้นมา จึงจะรู้ถึงพลังอธิบาย และข้อจำกัดของทฤษฎีนั้น ๆ และที่สำคัญที่สุดจะต้องเอาการศึกษาหาข้อมูลของสังคมและวัฒนธรรมของเราเองด้วยวิธีแบบ

historical approach เป็นใหญ่ ทฤษฎีของตะวันตกอาจช่วยแนะให้เห็นความสัมพันธ์ของข้อมูล แต่เราจะต้องปรับทฤษฎีด้วยความเข้าใจประวัติศาสตร์ของสังคมต่าง ๆ โดยเปรียบเทียบ และโดยเฉพาะปรับด้วย pattern จากข้อมูลประวัติศาสตร์ของสังคมและวัฒนธรรมไทยเอง ประวัติศาสตร์จึงเป็นวิชาและวิธีที่ทำให้วิชาการองค์ความรู้ และทฤษฎีกลายเป็นวิชาการของไทย จึงจะใช้อธิบายสังคม สามารถทำให้เราเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมของเราได้ตามความเป็นจริง

ประวัติศาสตร์เป็นสหสาขาวิชา (interdisciplinary) ในปัจจุบันแนวคิดที่ว่าจำเป็นต้องให้หลายสาขาวิชาประกอบกันจึงจะเข้าถึงและเข้าใจความจริงได้ จะเป็นที่ยอมรับกันแล้ว ในแทบทุกวิชาของมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ทั้งในต่างประเทศและในประเทศไทย อาจมีเพียงบางวิชา เช่น เศรษฐศาสตร์ที่นักวิชาการบางกลุ่มยังพยายามมุ่งสู่การค้นหาคำความจริงเฉพาะในสาขาวิชาของตัวเอง แต่วิกฤตการณ์ทั่วไปใหญ่ ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกและภูมิภาคในช่วงศตวรรษที่ ๒๐ เช่น สงครามเศรษฐกิจตกต่ำ และพหุภิกขภัย ฯลฯ ทำให้วิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์สาขาต่าง ๆ เริ่มไม่เชื่อมั่นเต็มทีในคำอธิบายของสาขาวิชาเฉพาะของตัวเอง โดดเดี่ยวตามลำพังพยายามหาคำอธิบายจากศาสตร์อื่นมาร่วมช่วยอธิบายด้วย เนื่องจากวิชาเพียงสาขาเดียวอธิบายปรากฏการณ์ไม่ได้เพียงพอ เพราะความจริงมีหลายมิติ ต้องใช้วิชาสหสาขาวิชา

ประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นวิชาสหสาขาวิชาอยู่แล้ว จึงมีความสำคัญอย่างมาก ในข้อนี้ได้มีความก้าวหน้าในเรื่องนี้ในการศึกษาประวัติศาสตร์จากแต่เดิมสุดที่การค้นคว้าประวัติศาสตร์ในประเทศไทยศึกษากันแต่เฉพาะประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองและประวัติศาสตร์การทูตขยายมาสู่การศึกษาประวัติศาสตร์สาขาอื่น ๆ เช่น ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์สังคม และในปัจจุบันก็มีการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้วยบ้างแล้ว แนวการศึกษาแบบสำนักประวัติศาสตร์ Marxism และสำนักประวัติศาสตร์ Annals จากต่างประเทศก็ได้ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงการศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยให้มีลักษณะเป็นแบบสหสาขาวิชาขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งในข้อนี้ในอนาคตน่าจะยิ่งทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์มีคุณค่ามากขึ้นควรระลึกถึงความสำคัญและความเป็นพิเศษของวิชาประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นวิชาสหสาขาวิชาอยู่ในตัวไว้ให้ดี นักอื่น ๆ นั้นอาจศึกษาปรากฏการณ์ด้านต่าง ๆ ของสังคม เช่น เศรษฐกิจ การเมือง ความเชื่อ ฯลฯ แม้ว่าเขาอาจศึกษาแบบ historical approach บางครั้งความต้องการของเขาที่จะลงลึกเพื่อเข้าใจปรากฏการณ์เฉพาะด้าน อาจทำให้เขาไม่อาจพิจารณาปรากฏการณ์หรือบริบทอื่นร่วมสมัยของสังคมได้มากพอ การศึกษาแบบเป็นประวัติศาสตร์จะช่วยเสริมตรงนี้ เช่นนี้แล้วก็จะทำให้นักวิชาการทั้งหลายได้ช่วยกันทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทั้งในแง่ลึกและในแง่กว้างได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

งานสนาม : ในเรื่องความสำคัญของการศึกษาในสนามนี้ ศาสตราจารย์ชิเงฮารุ ทานาเบ้ (Shigeharu Tannabe) แห่งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพันธุ์วิทยา ประเทศญี่ปุ่น เพื่อนของผู้บรรยายอธิบายให้ฟังว่า ข้อมูลนั้นเมื่อเก็บอยู่ในห้องสมุดหรือในห้องทดลอง (laboratory) นาน ๆ ก็จะขาดชีวิต หรืออีกนัยหนึ่งองค์ความรู้ที่อาศัยสืบทอดกันมาในสถาบันมักโน้มเอียงจะกลายเป็นคัมภีร์ ผู้ขาดความถูกต้อง รวมศูนย์ความจริงไว้เพียงผู้เดียว จึงควรมีการหาความรู้ใหม่ หาข้อมูลที่มีชีวิตชีวาใหม่ ซึ่งจะได้มาจากการศึกษาในสนาม การศึกษาในห้องทดลองหรือในห้องสมุดเป็นเพียงการศึกษาส่วนเดียว ด้วยเหตุดังนี้การศึกษาในสนามจึงมีความสำคัญมาก

การสัมภาษณ์หรือบางครั้งเรียกว่าการบอกเล่า เป็นวิธีการวิจัยที่มีความสำคัญในการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้าน ทำให้ได้ศึกษาประวัติศาสตร์จากจุดยืนของคนธรรมดาความเป็นจริงมีหลายด้าน มองจากจุดยืนต่างกันก็เห็นความจริงแตกต่างกันได้ ประวัติศาสตร์บอกเล่าทำให้ผู้เสียเปรียบในสังคมได้เสนอประวัติศาสตร์จากจุดยืนของตน ซึ่งเดิมไม่มีโอกาส เสียงที่ให้สัมภาษณ์ในประวัติศาสตร์บอกเล่าทำให้นักประวัติศาสตร์สามารถได้แย้งหลักฐานเดิมที่มาจากเอกสารโต้แย้งคำอธิบายสภาวะการณ์ในสังคมแบบประเพณีที่มักจะเข้าข้างฝ่ายผู้ปกครอง ผู้บรรยายเคยศึกษาประวัติศาสตร์โดยใช้เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ปรากฏว่าเรื่องส่วน

ใหญ่ที่จดบันทึกไว้เกี่ยวกับชนบทจะเป็นเรื่องการปราบโจรผู้ร้ายให้มีความสงบเรียบร้อย และเรื่องเก็บภาษี แทบจะไม่มีเรื่องชีวิตของชาวบ้านธรรมดาในหมู่บ้าน ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าทำให้ความหมายและฐานะของการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์เปลี่ยนไปด้วย เพราะหากชาวบ้านได้รับรู้ประวัติศาสตร์ที่เขาสร้างขึ้นเองนี้ เขาก็จะมีจิตสำนึกในเอกลักษณ์ร่วมกัน (collective identity) สูงขึ้น การสร้างประวัติศาสตร์ของชุมชนจากทัศนะของชาวบ้านคือการฟื้นฟูเอกลักษณ์ด้านวัฒนธรรมของชาวบ้านนั่นเอง และสิ่งนี้คือรากฐานความชอบธรรมของอำนาจของราษฎร การพัฒนาชนบท พัฒนาท้องถิ่น และประชาธิปไตย ประวัติศาสตร์บอกเล่า หรือการสัมภาษณ์ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างปัญญาชนกับชาวบ้านแน่นแฟ้นขึ้น การเข้าไปสัมภาษณ์ชาวบ้านทำให้ปัญญาชนและนักวิชาการเข้าใจชาวบ้านมากขึ้น ต้องพูดภาษาชาวบ้าน รู้วัฒนธรรมของชาวบ้าน ขณะเดียวกันการค้นประวัติศาสตร์และสังคมดีขึ้น รู้เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับคนกลุ่มอื่นในสังคม และรู้จักโลกภายนอกมากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย และชุมชนกระชับแน่นแฟ้นขึ้น

การสัมภาษณ์มีเทคนิควิธีหลายประการ แต่มีวิธีหนึ่งที่ผู้บรรยายอยากเน้นโดยเฉพาะคือการเร้าอารมณ์เพื่อกระตุ้นความทรงจำ การสัมภาษณ์เป็นไดอะเล็กติก เป็นการโต้ตอบกันไปมา เพื่อบรรลุความจริงมากขึ้น หลักฐาน

จากบุคคลนั้นแตกต่างกันอย่างมากจากหลักฐานเอกสาร ตรงนี้ผู้สัมภาษณ์มีส่วนมากในการช่วยกระตุ้นความทรงจำที่เคยมีอยู่แล้วลืมไปให้กลับปรากฏอีก ด้วยการถามซักการใช้คำและการสร้างสถานการณ์แวดล้อม เช่น การเล่าอารมณ์ ขอยกตัวอย่างจากประสบการณ์การสัมภาษณ์ครั้งหนึ่งของผู้บรรยายที่บ้านนาทะเล ตำบลไม้ฝาด อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ ผู้บรรยายมีโอกาสร่วมทำให้อ่านผู้เฒ่าชาวบ้านท่านหนึ่งฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งท่านผู้เฒ่ามีประสบการณ์ตั้งแต่อายุ ๑๖ ปี (ใน พ.ศ. ๒๕๒๖ ขณะที่สัมภาษณ์อายุ ๑๐๑ ปี) ทั้งนี้ในการเล่าอารมณ์ คือผู้บรรยายร่วมแสดงความเคียดแค้นต่อการทารุณกรรมของข้าราชการที่มาเกณฑ์แรงงาน อารมณ์ทำให้ภาพในอดีตที่ลบเลือนไปแล้วแจ่มชัดขึ้นมาอีกครั้งในจิตใจของท่านผู้เฒ่า ทำให้ผู้สัมภาษณ์ของท่านสามารถมีลักษณะเป็นการวาดภาพการเกณฑ์แรงงาน มีอารมณ์และความรู้สึกครบถ้วนสมบูรณ์ ผู้สัมภาษณ์จึงต้องพิจารณาให้ได้ว่าช่วงไหนจะทำตัวเป็นบุคคลที่ตาม ช่วงไหนควรเข้าไปมีส่วนร่วมข้อมูลเมื่อใดที่เกิดการชะงักของการไหลของข้อมูล ผู้สัมภาษณ์อาจต้องเข้าไปช่วยให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ข้ามกรณีเกิดขวางให้สำเร็จ ผู้สัมภาษณ์ทำหน้าที่คล้ายกับนักจิตวิทยา บุคคลผู้ลงไปจิตใจและความทรงจำ

วิธีการหนึ่งของนักจิตวิทยาที่ผู้บรรยายนำมาใช้และให้ผลดีมาก คือเอ่ยคำคุณาแจ (key word) ขึ้นมา แล้วขอให้ผู้ถูกสัมภาษณ์

อธิบายความรู้สึกและความหมายของเขาคือคำนั้น ๆ เช่น คำว่า ขุนนาง ข้าราชการ คำไร คนจีน บ้าน เมือง คง ข่า พ่อค้า นา ข้าว ปลา คนงาน ผี ฯลฯ

สาระและความสำคัญของการวิจัย ๔ ขั้นตอนของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์

ขั้นตอนที่หนึ่ง (พ.ศ. ๒๕๑๓ - ๒๕๒๑) งานวิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ : ความพยายามของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ คือปรารถนาจะเข้าใจโครงสร้างเศรษฐกิจและวัฒนธรรมสังคมไทย และการเปลี่ยนแปลงแปรรูปโครงสร้างนั้นในประวัติศาสตร์ เน้นให้ความสำคัญว่าสังคมไทยมีรากฐานและประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ยาวนาน มีเอกลักษณ์ของตัวเอง การทำความเข้าใจโครงสร้างเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทย จำต้องเริ่มจากความเข้าใจประวัติศาสตร์ และต้องเริ่มจากการศึกษาจากภายในสังคมเองโดยเฉพาะจากชนชั้นและความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นและความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นที่คลี่คลายมาในประวัติศาสตร์

ในช่วงที่หนึ่งคำถามหลักของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ คือทำไมระบบทุนนิยมหรือศักดินาของไทยจึงไม่สามารถวิวัฒน์ไปสู่การเป็นทุนนิยมอุตสาหกรรม? ในช่วงนี้ได้มีงานวิทยานิพนธ์ของสำนักฯ ปรากฏ คือ พรเพ็ญ อันตระกูล การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาท

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๘) (๒๕๑๓); เดชา ฉายะพงศ์ ระบบแรงงานบังคับในระบบศักดินาไทย (๒๕๑๘) Yada Prapapun Tax farming in Thailand in the early Bangkok period (ระบบเจ้าภาษี นายอากรสมัยกรุงเทพฯ ยุคต้น) (๑๙๗๖); ขวลิต วาญักตร์ การปฏิรูปเศรษฐกิจในประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๕ (๒๕๑๙); สิริลักษณ์ ตักดีเกรียงไกร ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๓๙๘ - ๒๔๕๓) (๒๕๒๒); และวิทยานิพนธ์ในระยะต่อมา คือ ของสังสิต พิริยรังสรรค์ ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๕๐๓) (๒๕๒๖); ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล ระบบเศรษฐกิจอยุธยา (๒๕๒๕); อุทิศ จิณิพันธ์สกุล เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๕๓ (๒๕๒๕); จิตงาม วัฒนพันธ์ นโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๘) (๒๕๒๖); ศักดินา จัตรกุล ณ อยุธยา รัฐและอุดมการณ์ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (๒๕๐๐ - ๒๕๐๖) (๒๕๒๖); ศิวรักษ์ ศิวารมย์ กระบวนการแบ่งชนชั้นชาวนาไทยภาคกลาง พ.ศ. ๒๔๘๕ - ๒๕๒๔ (๒๕๒๘); พรรณี บัวเล็ก การเติบโตและการพัฒนาการของนายทุนธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๕๑๖ (๒๕๒๘); ปลายอ้อ ชนะนนท์ บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.

๒๔๖๔-๒๕๒๓ (๒๕๒๙) มีงานพิมพ์รวมเล่มในช่วงนี้ คือ จักรทิพย์ นาถสุภา และคณะ เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย (๒๕๒๔)

ความพยายามในช่วงการวิจัยช่วงแรก คือ ความพยายามจะตอบคำถามว่าโครงสร้างเศรษฐกิจไทยเป็นอย่างไร เมื่อเริ่มมีการแทรกเข้ามาของระบบทุนนิยม และระบบทุนนิยมกระทบโครงสร้างเศรษฐกิจไทยอย่างไร คำตอบที่ได้จากการค้นคว้าร่วมกันคือ พบว่าสังคมไทยขาดชนชั้นกระฎุมพีอิสระ (bourgeoisie) ต้องแบ่งส่วนเกินทางเศรษฐกิจกับเจ้านายและข้าราชการ ไม่มีอำนาจทางการเมืองและไม่ใช่ผู้นำทางวัฒนธรรม การขาดพัฒนาการของชนชั้นนี้ในทางประวัติศาสตร์ทำให้ไทยไม่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรม และระบบการเมืองไม่เป็นประชาธิปไตย

จากการศึกษาค้นคว้าในช่วงนี้ทำให้เกิดความสนใจในฐานะและบทบาทของชนชั้นชาวนา และสถาบันหมู่บ้านของพวกเขา เพราะเป็นชนชั้นที่ยังมีการวิจัยกันน้อย ถูกขูดรีดทั้งในระบบศักดินาและระบบทุนนิยม และในประวัติศาสตร์ตะวันตกพวกเขามีบทบาทสนับสนุนการปฏิวัติกระฎุมพี หลังจากทีละขณะของผู้บรรยายศึกษาแล้วในขั้นตอนที่หนึ่งเห็นว่าประวัติศาสตร์ที่เป็นอยู่ขณะนั้นไม่สามารถอธิบายสังคมทั้งหมด ผู้บรรยายและคณะใช้ข้อมูลจากหอบจดหมายเหตุแห่งชาติเป็นข้อมูลของรัฐ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่จำเป็น แต่เมื่อศึกษาแล้วผู้บรรยายวิพากษ์รัฐกะเทาะรัฐ จึงสามารถ

ลงไปสู่ชุมชนหมู่บ้านได้ การศึกษาหมู่บ้านที่ไม่ได้ผ่านการกะเทาะรัฐลงไปจะไม่ให้ผลเหมือนกับการศึกษาที่ผ่านการวิพากษ์รัฐ การวิพากษ์หรือวิจารณ์รัฐนี้เป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก เพราะทำให้สามารถลงไปสู่หมู่บ้าน เห็นหมู่บ้านอย่างอิสระ ไม่ติดกับจิตใจแบบราชการ ขอเสนอว่า การศึกษาของผู้บรรยายในช่วงซึ่งว่าด้วยรัฐศักดินา ที่ผู้บรรยายทำร่วมกับอาจารย์สุธี ประศาสน์เศรษฐ เรื่องระบบเศรษฐกิจไทยสมัย ก.ศ. ๑๙๕๑-๑๙๖๐ และ ก.ศ. ๑๙๖๐-๑๙๗๒ ซึ่งต่อมาพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือ เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย เป็นเส้นทางของผู้บรรยายมาสู่ชุมชนโดยตรง ผู้บรรยายรู้สึกภูมิใจที่เข้าถึงชุมชนด้วยเส้นทางสายนี้ ทำให้กลุ่มเรามีความเฉพาะตัวอยู่ เมื่อเราวิพากษ์รัฐ ก็เกิดปัญหาว่า เราจะศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ที่ไหนเล่า ? ก็ต้องศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน เมื่อลงไปศึกษาเราก็เห็นว่าชุมชนอยู่ในสภาพครึ่งหลับครึ่งตื่น เนื่องจากถูกทำลายความทรงจำ ความรู้ในเรื่องไทยที่ผ่านมาเป็นในแง่มุมของรัฐ ประวัติศาสตร์ของชุมชนไม่ปรากฏ ชุมชนถูกกลืนไป เรามีแต่ความทรงจำในเรื่องรัฐ การรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ชุมชนจึงสำคัญมาก ผู้บรรยายยังคิดว่า ถ้าผู้บรรยายศึกษาชุมชนโดยไม่ผ่านการกะเทาะรัฐ ผู้บรรยายจะไม่เน้นเรื่องประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้าน หรือความทรงจำชุมชนมากเท่ากับที่ผู้บรรยายและกลุ่มของผู้บรรยายได้ทำลงไป มันเป็นปฏิกิริยาต่อการลงผ่านรัฐ หรือการทำ

ความเข้าใจรัฐไว้ก่อนแล้ว เข้าใจว่ารัฐได้อย่างความชอบธรรมโดยอ้างความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ ผู้บรรยายจึงรู้สึกว่าการเพิ่มพลังให้ชุมชน จะต้องนำประวัติศาสตร์กลับมาเป็นของชุมชน หากชุมชนมีประวัติศาสตร์จะสามารถอ้างความชอบธรรมได้ สิ่งนี้เป็นการต่อสู้กับรัฐทางอุดมการณ์ การรื้อฟื้นความทรงจำ รื้อฟื้นประวัติศาสตร์ชุมชนจึงสำคัญมาก ความทรงจำคืออะไร ? ความทรงจำ คือความเข้าใจตัวเอง ชุมชนจะมีบทบาทต่อไปได้อย่างไรถ้าไม่เข้าใจตัวเอง และจะเข้าใจตัวเองได้อย่างไรถ้าถูกทำลายความทรงจำไปหมดแล้ว เพราะฉะนั้นจึงต้องให้ความสำคัญตรงนี้และพยายามสานต่อไป เมื่อครั้งที่ผู้บรรยายลงไปศึกษาในระยะเริ่มแรก ผู้บรรยายไม่ชัดเจนในจุดนี้ จนกระทั่งในปัจจุบันมองย้อนกลับไปจึงสามารถสรุปดังที่อธิบายนี้

โดยสรุป ผลของการวิจัยคือการวิจารณ์รัฐและระบบทุน ตั้งข้อสงสัยกับแนวทางการพัฒนาแบบศักดินาและทุนนิยม

งานวิจัยอีก ๓ ขั้นตอน (พ.ศ. ๒๕๒๑-ปัจจุบัน) ของสำนักฯ กับการเสนอทางออกเส้นทางวัฒนธรรมชุมชน :

งานวิจัยของสำนักฯ อีก ๓ ขั้นตอนต่อมาได้มีส่วนช่วยพัฒนาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของนักพัฒนาเอกชน จากการเป็น “ทางเลือกการพัฒนา” เป็น “แนวคิดเศรษฐกิจและสังคม” และจากการขานรับของประชาชน ยกย่องเป็น “อุดมการณ์ของสังคม”

สิ่งที่สำนักฯ ได้เข้ามาช่วยพัฒนา แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน มี ๒ ประการ คือ ๑) ชี้ให้เห็นฐานะของสถาบันชุมชนและ วัฒนธรรมชุมชนในประวัติศาสตร์ คือฐานะ และบทบาทของชาวบ้านในกระบวนการ เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและการเมือง กันพบและชี้ว่าระบบชุมชนเป็นระบบอีก ระบบหนึ่งของสังคมไทย มีกลไกเส้นทาง และความไฝ่ฝันของตัวเอง แนวคิดวัฒนธรรม ชุมชนไม่เป็นแต่เพียงการชี้แนวทางการพัฒนา ไม่ใช่เรื่องของเฉพาะช่วงระยะการพัฒนา ไม่ใช่เพียงชี้ว่าควรพัฒนาแนวทางชุมชน แต่ ชี้ว่าชุมชนเป็นระบบซึ่งเป็นแกนกลางของ สังคมไทย วัฒนธรรมชุมชนเป็นแกนกลางของ วัฒนธรรมไทย โดยพื้นฐานสังคมไทยเป็น สังคมแบบชุมชนไม่ใช่แบบทุนนิยม แนวคิด วัฒนธรรมชุมชนเป็นทฤษฎีซึ่งอธิบายระบบ และทางเดินของระบบอันเป็นแกนกลางของ สังคมและวัฒนธรรมไทยควรเข้าใจชุมชน และวัฒนธรรมชุมชนในฐานะที่เป็นองค์รวม เป็นหนึ่งระบบ เป็นอย่างนั้นมีฐานะสำคัญ ระดับนั้น ไม่ใช่เพียงแต่ทางเลือกของสังคม ในมิติเศรษฐกิจหรือมิติการพัฒนาชนบท ใน ช่วงระยะการพัฒนา ๒) ชี้ว่าทางเลือกการ พัฒนาหรือเมื่อพิจารณาระยะยาวขยายเป็น เส้นทางของสังคมไทยนั้น เส้นทางที่เสนอ โดยแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นเส้นทางที่ ชอบธรรม เพราะเป็นเส้นทางของประชาชน ชาวไทย ให้ประโยชน์เต็มที่แก่ชาวบ้านพื้นเมือง และเป็นเส้นทางของผู้คนส่วนมากที่สุดใน

ประเทศ อีกทั้งเป็นเส้นทางที่สอดคล้องกับ สภาพพื้นที่ ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ของเขต ทropic ลักษณะทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ของสังคมไทย ซึ่งมีหน่วยพื้นฐานคือครอบครัว และชุมชน เส้นทางวัฒนธรรมชุมชนเป็น เส้นทางการพัฒนาและเป็นเส้นทางของสังคม ไทยที่เหมาะสมเป็นจริง ไม่ใช่เป็นเพียงความ เพื่อฝันของกลุ่มนักพัฒนาเอกชน จากการ ค้นคว้าวิจัยพบว่า สังคมไทยมีระบบชุมชน และระบบวัฒนธรรมชุมชนเป็นแกนกลาง สิ่งนี้เป็นจริงทั้งในอดีต ปัจจุบัน จะเป็นอย่างนั้น และควรเป็นอย่างนั้นต่อไปในอนาคต

งานค้นคว้าวิจัยของคณะนักวิชาการ ที่สนับสนุนและพัฒนาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ดังกล่าว ส่วนสำคัญส่วนหนึ่งเป็นของสำนัก เศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นสำนักที่ผู้บรรยายเป็น สมาชิก และใกล้ชิดกับการทำงานของสำนักฯ ขอยกมาอธิบายขยายความข้อ ๑) และข้อ ๒) ในย่อหน้าข้างบน

อย่างไรก็ตามมีงานของนักวิชาการ รุ่นก่อน นักวิชาการสำนักอื่น กลุ่มอื่น หรือสาขาอื่น ซึ่งมีส่วนช่วยสนับสนุนแนวคิด วัฒนธรรมชุมชน ผู้บรรยายขออนุญาตเพียง กล่าวถึง คืองานวัฒนธรรมชาวบ้านของ พระยาอนุมานราชธน บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ จิตร ภูมิศักดิ์ และสุรสิงห์สักรวม ฉิมพะเนาว์ ฯลฯ งานวัฒนธรรมโบราณและปัจจุบันของ ชุมชนรอบโบราณสถาน ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะงานภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่นของ

กิ่งแก้ว อัครากร วิเชียร ณ นคร สุวิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ธวัช ปุณโณทก และจารุวรรณ ธรรมวัตร งานวัฒนธรรมและภาษาไทยนอกประเทศของบรรจบ พันธุเมธา และสุมิตร ปิติพัฒน์ ฯลฯ นอกจากนั้นยังมีงานของนักวิชาการท้องถิ่นในมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค และสถาบันราชภัฏอื่นอีกที่สำคัญ เช่น นครศรีธรรมราช เชียงใหม่ สุรินทร์ ฯลฯ และนักพัฒนาเอกชนบางท่าน เช่นงานของ ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ ว่าด้วยวัฒนธรรมชาวบ้าน ล้านนา

ผลงานวิจัยของคณะนักวิชาการสำนัก เศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรมชุมชนที่สนับสนุนแนวคิดวัฒนธรรม ชุมชนมี ๓ ชิ้น หรือ ๓ โครงการต่อเนื่องกัน ชิ้นที่หนึ่งเป็นการศึกษาเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมหมู่บ้านก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ จากเอกสารในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่กว่า ๒๐๐ หมู่บ้าน และจากการฝังตัวของนักวิจัยผู้ช่วยอยู่ใน หมู่บ้านเป็นสัปดาห์ ค้นพบว่าชาวบ้านไทยมี ความเป็นตัวของตัวเอง ในสังคมไทยสถาบัน ชุมชนหมู่บ้านมีมาแต่โบราณกาล ดำรงอยู่เป็น สถาบันหลัก และเป็นสถาบันของชาวบ้าน แท้จริง มีความแข็งแกร่งมาก อีกทั้งสถาบันนี้ ได้เก็บรักษาจิตใจของผู้คนที่ตั้งถาม คือความ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความเป็นชุมชน ความ รักในสันติ และความรื่นเริงกระตือรือร้นเอาไว้ และในอดีตนั้นชาวบ้านเลี้ยงตัวเองได้ทาง เศรษฐกิจทั้งทำเกษตรกรรมและหัตถกรรม

รวมอยู่ด้วยกัน ในชุมชนหมู่บ้านมีฐานทรัพยากร ที่อุดมสมบูรณ์ ควรฟื้นฟูสถาบันหมู่บ้านทั้งทาง เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ปรากฏในผลงาน การค้นคว้าคือในวิทยานิพนธ์ เช่น ของสุวิทย์ ไพทยวัฒน์ ว่าด้วยหมู่บ้านภาคกลาง (๒๕๒๒) ชูสิทธิ์ ชูชาติ ภาคเหนือ (๒๕๒๓) ประนุช ทรัพย์สาร ภาคอีสาน (๒๕๒๕) หนังสือ เช่น วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (๒๕๔๑) ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา เศรษฐกิจ หมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต (๒๕๔๑) ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์ และ เศรษฐกิจหมู่บ้านไทย ในอดีต (๒๕๔๐) ของผู้บรรยาย

ชิ้นที่สองเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไทยนอกประเทศ ไทย ศึกษาจากเอกสารภาษาไทยถิ่น ภาษาจีน ภาษาอังกฤษ และภาษาอื่น ๆ สัมภาษณ์ชาว บ้านและฝังตัวอยู่ในท้องถิ่นของชาวบ้านไท นอกประเทศบางแห่ง ๑-๕ เดือน เป็นการศึกษา ชุมชนและวัฒนธรรมไทในอีสาน สัม รัฐฉาน ได้กง สิบสองปันนา ลาว และสิบสองจุไท ค้นพบว่าสังคมไทยมีลักษณะบุพกาลเข้มข้น คือการดำรงอยู่ของชุมชนในเวลาอันยาวนาน มีการตกลงแบ่งที่ดินทำกินใหม่ในชุมชน หมู่บ้านเป็นระยะตามขนาดของครอบครัว มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และน้ำใจเป็น พื้นฐานของชีวิต มีพิธีกรรมต่าง ๆ ที่แสดง ความสำคัญของบรรพบุรุษ ผู้เฒ่า ผู้แก่ ครอบครัว ชุมชน คณะวิจัยค้นพบว่าวัฒนธรรม ไทยเป็นวัฒนธรรมที่มีอาณาเขตครอบคลุม

กว้างขวาง เป็นวัฒนธรรมกลางที่ชุมชนต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์ตอนบนมีส่วนร่วมกัน ชุมชนเผ่าต่าง ๆ เมื่อมาติดต่อกันบนพื้นที่ราบ ต่างใช้ภาษาไททั้งในรัฐฉาน สิบสองปันนา ลาว และสิบสองจุไท วัฒนธรรมไทเป็นวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านไท และเป็นวัฒนธรรมอีกขั้นหนึ่งหรือวัฒนธรรมนานาชาติ ที่ชุมชนหมู่บ้านชนชาติอื่น ๆ มาร่วมกันใช้โดยสมัครใจ คือเป็นวัฒนธรรมร่วม เป็นวัฒนธรรมแห่งชาติบนพื้นที่เอเชียอาคเนย์ตอนบนและพื้นที่ประเทศไทยปัจจุบัน โดยสรุปงานวิจัยวัฒนธรรมชนชาติไทนอกประเทศ ของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง มีข้อค้นพบเช่นเดียวกันกับงานวิจัยเศรษฐกิจและวัฒนธรรมหมู่บ้านก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่ว่าความเป็นชุมชนเป็นลักษณะหลักของชาวไทย และเน้นย้ำลงไปว่าสถาบันชุมชนเป็นมรดกอันสำคัญของเราสืบเนื่องเก่าแก่มาแต่โบราณ คงทนข้ามกาลเวลา อีกทั้งมีข้อค้นพบสำคัญเพิ่มเติมว่าวัฒนธรรมแห่งชุมชนไทยนี้ยังเป็นวัฒนธรรมกลางของชนทุกชาติในอาณาเขตแถบนี้ ประกอบรวมชุมชนจำนวนมากเข้าเป็นชาติโดยสมัครใจ งานวิจัยชุดนี้พิมพ์เป็นหนังสือทั้งหมด ๑๔ เล่ม อาทิเช่นประวัติศาสตร์ลาว ๑๗๗๕-๑๙๗๕ (๒๕๕๓) ของสุวิทย์ ชีรสอวัต ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา (๒๕๕๔) ของยรรยง จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุล ประวัติศาสตร์สิบสองจุไท (๒๕๕๔) ของภัททิยา อิมเรวัต ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ (๒๕๕๔) ของสมพงศ์ วิทยศักดิ์พันธุ์ ฟ้า-ขวัญ-

เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของไทย : ศึกษาจากคัมภีร์โบราณไทอาหม (๒๕๕๔) ของรณิ เลิศเลื่อมใส

ขั้นที่สามเป็นการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านและลุ่มน้ำร่วมสมัย คือเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านในช่วง ๕๐ ปีที่ผ่านมา ต่อมาจากขั้นที่หนึ่งซึ่งว่าด้วยช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ คณะผู้วิจัยใช้สถิติของรัฐบาล สถิติที่คณะสำรวจเอง สัมภาษณ์ และสังเกตการณ์ ได้ค้นพบคือเศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน ระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่เป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแง่ของจำนวนชีวิตใหญ่กว่าระบบทุน ลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการดำรงอยู่การรักษาดำไว้ให้รอดอยู่ของครอบครัวและชุมชนให้สามารถเลี้ยงตัวเองได้และผลิตซ้ำครอบครัวและชุมชนได้ แม้อาจจะผลิตสินค้าขายก็ไม่ได้เพื่อกำไรสูงสุดให้ร่ำรวย วิธีการผลิตใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักให้ได้เงินมาเลี้ยงครอบครัวไม่ใช่ใช้แรงงานจ้าง ในช่วง ๕๐ ปีที่ผ่านมาเมื่อประชากรเพิ่มขึ้น ชาวบ้านก็ยังรักษาระบบนี้ไว้ โดยการปรับตัวผันการใช้แรงงานจากข้าวไปสู่พืชหลายชนิด ผักและผลไม้ เป็นต้นงานบริการและการค้าโรงงานขนาดเล็กในชนบท อาหาร ขนมน และทอดผ้าพื้นเมือง เครื่องปั้นดินเผา สมุนไพร เป็นเศรษฐกิจ

แบบหัตถกรที่มีพื้นฐานจากวัฒนธรรม และฝีมือศิลปะสุนทรีย์ หรือใช้แรงงานเข้มข้นขึ้นภายในชุมชนและระหว่างชุมชนยังคงมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร ความเป็นญาติมิตรเป็นเครื่องร้อยรัดส่วนต่าง ๆ ของระบบ การจัดสรรและแบ่งปันผลผลิต เช่น การจัดการกลุ่มออมทรัพย์ การแลกเปลี่ยนในตลาดนัด การจัดการเหมืองฝาย ฯลฯ การแปรรูปของเศรษฐกิจไทยเป็นเศรษฐกิจทุน มีความหนักตัวสูง แม้ในช่วงจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ ถึงปัจจุบันเศรษฐกิจไทยยังคงเป็นเศรษฐกิจของผู้ผลิตเล็กอิสระ ซึ่งรวมกันอยู่ในสถาบันชุมชน ข้อค้นพบของคณะนักวิจัยในขั้นที่สามนี้คือเน้นย้ำว่าสถาบันชุมชนยังคงดำรงอยู่ ยังคงเป็นสถาบันหลักของสังคมไทยปัจจุบัน และสถาบันนี้มีโครงสร้างและกลไกภายในเป็นระบบ ๆ หนึ่งของตัวเอง โดยเฉพาะแม้ในด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นด้านที่ถูกคุกคามมากที่สุดจากระบบทุนระบบเศรษฐกิจชุมชนก็ยังดำรงอยู่อย่างดี ส่วนเศรษฐกิจซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนพื้นฐานของสังคมยังเป็นชุมชน ผลงานค้นคว้าของคณะนักวิชาการในขั้นที่สามนี้พิมพ์เป็นหนังสือทั้งหมด ๑๕ เล่ม ที่ออกมาแล้วคือพรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน : โครงการวิจัยพลวัตเศรษฐกิจชุมชน ๓ ลุ่มแม่น้ำในประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๔๓-๒๕๔๕ (๒๕๔๖) และเหลืออีก ๑๘ เล่ม คาดว่าจะออกตามมาทั้งหมดภายในปีนี้ (๒๕๔๖) มีอาทิเช่น สงบ ส่งเมือง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษ

ที่ผ่านมา พอพันธ์ อูยานนท์ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง สุวิทย์ ชีรสาคัด ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน ๒๕๔๘ - ๒๕๔๔ ยศ สันตสมบัติ พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการที่คนว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม

โดยสรุปสำนักฯ ได้ช่วยพัฒนาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ให้มีลักษณะเป็นแนวคิดเศรษฐกิจและสังคม คือค้นคว้าให้ข้อเท็จจริงทั้งในอดีตและปัจจุบันว่า สังคมไทยมีระบบชุมชนและระบบวัฒนธรรมชุมชนเป็นแกนกลาง เป็นการทำให้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีน้ำหนักเต็มที่ น่าเชื่อถือ และเป็นการยกระดับว่าวัฒนธรรมชุมชนไม่ใช่เป็นเพียงทางเลือกการพัฒนาเฉพาะหน้า แต่คือลักษณะพื้นฐานของสังคมไทยในทุกมิติ และมีนัยว่าจะเป็นและควรที่จะเป็นเส้นทางเดินระยะยาวของสังคมไทย

ใน พ.ศ. ๒๕๔๐ เกิดวิกฤตเศรษฐกิจทุนในเอเชียเมื่อต่างประเทศถอนการลงทุน เศรษฐกิจอุตสาหกรรมและการค้าหดตัว โดยเฉพาะการค้าระหว่างประเทศ บริษัทเงินลงทุนหลายแห่งปิดกิจการ หนี้ธนาคารกลายเป็นหนี้เสียจำนวนมาก เกิดการว่างงาน เศรษฐกิจภาคเมืองถูกกระทบกระเทือนมาก ขณะที่ภาคท้องถิ่น ภาคชนบทไม่ถูกกระทบ และยังสามารถเป็นหลังพิง ดูกลิ้นผู้ที่ว่างจากงานจากเมือง วิกฤตการณ์เศรษฐกิจครั้งนี้ทำให้นักวิชาการ ปัญญาชน และประชาชนได้

พิจารณาบททวนแนวทางการพัฒนาประเทศ ในช่วงที่ผ่านมา ทบทวนทฤษฎีและแนวคิด เศรษฐกิจและสังคมที่ใช้ชี้นำแนวทางนั้น ทำให้นักวิชาการและปัญญาชนได้หันกลับมา มองไปยังชุมชนท้องถิ่นชาวบ้านภายในประเทศ พื้นฐานของชีวิตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของ ประชาชน สนับสนุนการพัฒนาประเทศใน แนวทางใหม่คือเริ่มจากการสร้างความเข้มแข็ง ณ ระดับย่อยของเราเองขึ้นมา จากระดับ ครอบครัวและชุมชน จากเศรษฐกิจเกษตรกรรม และหัตถกรรมพื้นถิ่น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรง เสนอทฤษฎีใหม่ ทรงเรียกว่า “เศรษฐกิจพอ เพียง (Self-Sufficient Economy)” หรือที่ วารสารมูลนิธิชัยพัฒนาเรียกอีกนัยหนึ่งว่า “เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง” จุดประสงค์ ตามที่ปรากฏในพระราชดำรัสคือ “เพื่อพออยู่ พอกิน...อึดชูตัวเองได้” มีแนวทางดำเนินงาน สรุปได้ ๓ ขั้น คือการจัดสรรพื้นที่ทำกินและ ที่อยู่อาศัย การรวมพลังชุมชน และความ ร่วมมือของกลุ่มหรือสหกรณ์ในชุมชนกับ องค์กรหรือภาคเอกชนภายนอก หมายความว่า องค์พระประมุขของชาติทรงมีจิตวิญญูณ และอารมณ์ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับ ประชาชนในชาติ ทรงสะท้อนชีวิตที่เป็นจริง และทรงพูดแทนความปรารถนาของคนส่วน ใหญ่ของประเทศ พระราชดำรัส “เศรษฐกิจ พอเพียง” ในวันคล้ายวันพระราชสมภพ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ นี้ ก่อให้เกิดความ สะเทือนในหมู่ปัญญาชนอย่างมาก และทำให้

รัฐบาลต้องทบทวนแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา จนกระทั่งรัฐเองก็ออกมาประกาศว่า ต่อไปนี้ จะพัฒนาประเทศตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง และเศรษฐกิจชุมชนดังปรากฏในแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๔) และฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๙) ที่จะส่งเสริมให้ครอบครัว และชุมชนเป็นสถาบันหลักของการพัฒนา

วิกฤตเศรษฐกิจทุน พ.ศ. ๒๕๔๐ ทำให้คนชั้นกลางและประชาชนทั่วไปสนใจ และได้ทราบมากขึ้นเป็นลำดับว่าแท้ที่จริงเส้น ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนเป็นเส้น ทางที่ชาวบ้านไทยเลือกเดินอยู่แล้ว ยิ่งระบบ ทุนรุกเข้าไปในพื้นที่ท้องถิ่นมากขึ้น ชาวบ้าน ก็รวมตัวกันต่อสู้แน่นแฟ้นขึ้น ที่ชัดเจนที่สุด คือในภาคใต้ที่มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มออม ทรัพย์ขนาดใหญ่ และบางแห่งถึงกับก่อตั้ง โรงงานชุมชนขึ้นมาได้ ภาคอีสานมีการรวม ตัวกันทำนาและโรงสีชุมชน ภาคเหนือกลุ่ม เหมืองฝายมีมาแต่โบราณ และยังคงดำรงอยู่ อย่างดี ภาคกลางและทุกภาคที่มีกลุ่มทอผ้า กลุ่มหัตถกรรม และกลุ่มถนอมอาหาร ทำ ขนม ฯลฯ ชาวบ้านขนานรับแนวคิดวัฒนธรรม ชุมชนอย่างเจียบ ๆ มานานแล้ว และปฏิบัติ การตามแนวคิดนี้อยู่ทุกวัน เพราะเป็นอุดม- การณ์ที่เป็นวิถีชีวิตธรรมดาของเขาเอง อีกทั้ง องค์กรพัฒนาเอกชนได้จัดให้กลุ่มชาวบ้าน ต่าง ๆ ได้พบปะ แลกเปลี่ยน วิกฤตเศรษฐกิจ ทำให้คนชั้นกลางและรัฐสนใจขบวนการนี้ ของชาวบ้านมากขึ้น นอกจากในด้านการ

ค้นคว้าวิจัย การให้สินเชื่อและให้การช่วยเหลือทางวิชาการเทคโนโลยีและส่งเสริมการตลาดแล้ว ได้สนับสนุนให้กลุ่มชาวบ้านจัดแสดงผลงานชุมชน ที่สำคัญมากคือการจัดนิทรรศการ “วิถีพลังไท : สู่มุมชนพึ่งตนเอง” วันที่ ๒๑-๒๓ มกราคม ๒๕๕๖ ซึ่งแสดงชัดเจนว่ากลุ่มชาวบ้านได้ขานรับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนต่อมากลุ่มชาวบ้านทั่วประเทศนี้ได้ประชุมกันต่อเนื่องหลังจากงานเดือนมกราคมหลายครั้ง และได้ลงมติเมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๕๖ ถู้อนุมัติวัฒนธรรมชุมชนเป็นอุดมการณ์ชี้นำมตินี้มีความสำคัญอย่างมาก แสดงว่าแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้รับการขานรับอย่างเต็มที่แล้วจากประชาชนไทย

ผู้บรรยายให้ความสำคัญมากกับการขานรับของกลุ่มชาวบ้านทั่วประเทศที่กล่าวมานี้คือการยึดถืออุดมการณ์วัฒนธรรมชุมชนขององค์กรของชาวบ้านที่ประกอบตัวเองเป็นคณะกรรมการอำนวยการยุทธศาสตร์วัฒนธรรมชุมชน ผู้บรรยายสงสัยและคิดมานานแล้วว่า ขบวนการวัฒนธรรมชุมชน คือขบวนการฟื้นฟูวัฒนธรรมไทย แต่ยังไม่ชัดเจน จนกระทั่งได้เข้าร่วมการประชุมวิถีพลังไท และเมื่อคณะผู้นำองค์กรชาวบ้านทั่วประเทศรับยุทธศาสตร์วัฒนธรรมชุมชน จึงเชื่อมั่นการยกวัฒนธรรมชุมชนขึ้นมาและการพยายามทำความเข้าใจและเผยแพร่วัฒนธรรมนี้ คือการรื้อฟื้นจิตสำนึกชุมชนในหมู่ประชาชนทั่วประเทศ คือการฟื้นฟูทำความเข้าใจคุณค่าและวิถีแกนกลางของสังคม และประพฤติปฏิบัติ

ตามความเชื่อนั้น ในกระบวนการนี้ด้านหนึ่งเราควรรื้อฟื้นจิตสำนึกและคุณค่าของแต่ละชุมชนท้องถิ่น และอีกด้านหนึ่งเราควรศึกษารื้อฟื้น และประกอบลักษณะทางวัฒนธรรมที่เหมือนกันของทุก ๆ เขตประกอบเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ

ขอให้ผู้บรรยายได้ขยายความประกอบวัฒนธรรมพื้นบ้านขึ้นเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ เพราะยังเป็นเรื่องที่ยังมีการพูดกันน้อยในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ในเมื่อวัฒนธรรมชุมชนมีความสำคัญถึงขั้นเป็นอุดมการณ์ของสังคมไทย ก็ควรที่วัฒนธรรมชุมชนจะต้องมีลักษณะเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติด้วย ในเมื่อชาวบ้านและชุมชนประกอบกันเป็นชาติวัฒนธรรมชาวบ้าน วัฒนธรรมชุมชนก็ควรประกอบเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ ไม่ใช่ปล่อยให้วัฒนธรรมแห่งชาติถูกรอบงำโดยวัฒนธรรมข้าราชการและวัฒนธรรมทุน หากยังเป็นอย่างนั้นการขานรับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก็ยังไม่ใช่กระบวนการฟื้นฟูวัฒนธรรมไทย เมื่อเราไปถึงเวลาที่วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นได้รับการยอมรับเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติท้องถิ่นหรือเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมจึงมีฐานะมีศักดิ์ศรีเต็มที่ เมื่อวัฒนธรรมของชาวบ้านได้รับการยอมรับเป็นแกนกลางวัฒนธรรมแห่งชาติ ประเทศชาติจึงจะเป็นประเทศของชาวบ้านแท้จริง วัฒนธรรมแห่งชาติจะเข้มแข็งมากเพราะได้รับการสนับสนุนเต็มที่จากประชาชน พร้อมกันนั้นเมื่อประเทศชาติเข้มแข็งมาก ท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งมีฐานะ

เป็นองค์ประกอบสำคัญของชาติก็จะเข้มแข็งมากขึ้นด้วย วัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ จะไม่ถูกทำลายหรือสูญหายได้ง่าย เพราะวัฒนธรรมนั้นได้พัฒนาเป็นวัฒนธรรมร่วมของหลายท้องถิ่นแล้ว แต่จะประกอบและถักทอวัฒนธรรมชุมชนขึ้นเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติได้อย่างไร ? จะทำโดยการศึกษาประวัติศาสตร์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมของเขตต่าง ๆ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปโดยธรรมชาติ มีปัญญาชนของประชาชนสังเคราะห์และส่งเสริม ตัวอย่างที่ชัดเจนตัวอย่างหนึ่งคือชนชาติเยอรมัน เดิมวัฒนธรรมเป็นวัฒนธรรมระดับชุมชนท้องถิ่น แต่ต่อมาได้รับการรวบรวมจากท้องถิ่นต่าง ๆ สังเคราะห์ยกระดับขึ้นเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ วัฒนธรรมแห่งชาติก่อรูปมาจากฐานล่าง ปัญญาชนเยอรมันคนสำคัญของประชาชน คือ เกอเธ่ (Johann Wolfgang von Goethe, 1749-1832) มีบทบาทสำคัญในกระบวนการนี้ ตัวอย่างผลงานของปัญญาชนของประชาชนคนสำคัญอีกคนหนึ่งคือ ระพินทรนาถ ฐากูร (Rabindranath Tagore, 1861-1941) ผู้รวบรวมสถาปนาวัฒนธรรมชนชาติเบงกาลี โดยการรวบรวมจากวัฒนธรรมพื้นบ้านที่กระจุกกระจาย

อยู่ ณ ชุมชนหมู่บ้านในแคว้นเบงกอล กระบวนการฟื้นฟูวัฒนธรรมชาวบ้านพื้นเมืองเกิดในหลายประเทศที่ตระหนักการครอบงำของอาณานิคม เช่น อินเดีย ญี่ปุ่น จีน ในประเทศไทยกระบวนการเพิ่งจะมากเกิดค่อนข้างล่าช้ากว่าในประเทศที่ตกเป็นอาณานิคม กำเนิดและการพัฒนาการของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนน่าจะเป็นความหวัง แต่ทว่าในประเทศไทยแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเสนอให้เชิดชูวัฒนธรรมของชาวบ้านแต่ละท้องถิ่น แต่แนวคิดนี้ยังไม่ได้เน้นเสนอให้สังเคราะห์และยกระดับวัฒนธรรมชุมชนเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ เวลานี้เป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมที่นอกจากจะรื้อฟื้นจิตสำนึกประวัติศาสตร์ และคุณค่าของแต่ละชุมชนท้องถิ่นแล้ว น่าจะคิดแสวงหาและศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยมีจุดมุ่งที่จะสังเคราะห์และยกระดับขึ้นเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ วัฒนธรรมพื้นถิ่นของชาวบ้านที่มีลักษณะเป็นวัฒนธรรมกลางของชนชาติไทย เช่น ความมีน้ำใจ ความเป็นชุมชน ความเข้มแข็งของเครือญาติ ความประณีตสุนทรีย์ สังคมอุดมธรรม ความอยู่เย็นเป็นสุข เป็นต้น ควรได้รับการประดิษฐานสถาปนาเป็นแกนกลางของวัฒนธรรมแห่งชาติ

รายการอ้างอิง

- นัทรทิพย์ นาดสุภา. (๒๕๒๔). เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- _____. (๒๕๔๐). เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- นัทรทิพย์ นาดสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. (๒๕๔๐). วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- นัทรทิพย์ นาดสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์. (๒๕๔๐). เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคตะวันออกในอดีต. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ขวลิต วายุภักตร์. (๒๕๑๕). การปฏิรูปเศรษฐกิจในประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๕. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุทธิธิ์ ชูชาติ. (๒๕๒๓). วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๗๕. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- เดชา ฉายะพงศ์. (๒๕๑๘). แรงงานบังคับภายใต้ระบบศักดินาไทย. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประนุช ทรัพย์สาร. (๒๕๒๕). วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๗๕. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล. (๒๕๒๕). ระบบเศรษฐกิจอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปลายอ้อ ชนะนนท์. (๒๕๒๕). บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อ และขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๕๒๓. วิทยานิพนธ์ปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (๒๕๔๖). ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน : โครงการวิจัยพลวัตเศรษฐกิจชุมชน ๓ ลุ่มน้ำในประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๔๓-๒๕๔๕. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- พรเพ็ญ อันตระกูล. (๒๕๑๓). การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๕). วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรรณี บัวเล็ก. (๒๕๒๘). การเติบโตและการพัฒนาการของนายทุนธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย (๒๔๗๕-๒๕๑๖). วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พอพันธ์ อูยานนท์. (๒๕๔๖). เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจิตรทัศน์.
- ภททิยา ยิมเรวัต. (๒๕๔๔). ประวัติศาสตร์สิบสองจุไทย. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ยรรยง จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุล. (๒๕๔๔). ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา. กรุงเทพฯ: วิจิตรทัศน์.
- ยศ สันตสมบัติ. (๒๕๔๖). พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม. เชียงใหม่ : วิทอินดีไซน์.
- รณี เลิศเลื่อมใส. (๒๕๔๔). ฟ้า-ขวัญ-เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของไทย : ศึกษาจากคัมภีร์โบราณไทยอาหม (จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์, บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: มูลนิธิวิจิตรทัศน์.
- ศักดิ์นา นัตรกุล ณ อรุณยา. (๒๕๒๖). รัฐและอุดมการณ์ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (๒๕๐๐-๒๕๐๖). วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิวรักษ์ ศิวามย์. (๒๕๒๘). กระบวนการแบ่งชนชั้นชาวนาไทยภาคกลาง พ.ศ. ๒๔๘๕-๒๕๒๔. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สงบ ส่งเมือง. (๒๕๔๖). เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจิตรทัศน์.
- สมพงศ์ วิทยศักดิ์พันธุ์. (๒๕๔๔). ประวัติศาสตร์ไทใหญ่. กรุงเทพฯ: โครงการประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท.
- สังคีต พิริยะรังสรรค์. (๒๕๒๖). ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๓). กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. (๒๕๒๒). ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๓๘๘-๒๔๕๓). วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวิทย์ ชีรสอวดี. (๒๕๕๓). ประวัติศาสตร์ลาว ๑๗๗๕-๑๙๗๕. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.

_____. (๒๕๕๖). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน ๒๔๘๘-๒๕๕๔. กรุงเทพฯ :
สร้างสรรค์.

สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. (๒๕๒๒). วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง
พ.ศ. ๒๓๕๔-๒๔๗๕. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุทิศ จิณิพนธ์สกุล. (๒๕๒๕). เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๕๓).
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Yada Praparpun. (1976). Tax farming in Thailand in the early Bangkok period (ระบบเจ้า
ภาษี นายอากรสมัยกรุงเทพฯ ยุคต้น). Thesis (M.Econ.), Chulalongkorn University.

